

YURIDIK DISKURSNING TURLARI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Raxmatova Bahora Ibodulla qizi
Oriental Universiteti G'arb tillari o'qituvchisi

Annotatsiya. *Huquqiy nutqning xususiyatlaridan biri uning siyosiy, diniy va ijtimoiy qadriyatlar tizimiga, shuningdek, muhim tarixiy va madaniy sharoitlarga bo'lgan munosabati ekanligi ko'rsatilgan. Semantik cheklovlar, o'ziga xos "huquqiy" tushunchalardan foydalanish va muloqot muhitining chegaralari yana o'xshash xususiyatlardir.*

Tayanch so'zlar: *tushunchalar, turkumlashtirish, huquqiy nutq, semantika va maxsus aloqa.*

Annotation. *It is demonstrated that one of the features of legal discourse is its relationship to political, religious, and social value systems as well as important historical and cultural conditioning. Semantic constraints, the use of unique "legal" concepts, and the confines of communication environments are further similar traits.*

Key words: *concepts, categorization, legal discourse, semantics, and special communication.*

Аннотация. *Показано, что одной из особенностей правового дискурса является его связь с политическими, религиозными и социальными системами ценностей, а также важными историческими и культурными обусловленностями. Семантические ограничения, использование уникальных «юридических» концепций и ограничения коммуникационной среды также являются схожими чертами.*

Ключевые слова: *понятия, категоризация, юридический дискурс, семантика, специальная коммуникация.*

Huquqiy nutq atamasining mazmunini ko'rib chiqayotganda shuni yodda tutish kerakki, "diskurs" tushunchasiga undan foydalanishning barcha holatlarini qamrab oluvchi aniq va umumiy qabul qilingan ta'rif yo'q. Bundan tashqari, ushbu atamaning o'zi hozirgi kunda turli xil bilim sohalari mutaxassislari tomonidan tobora ko'proq foydalanilmoqda, bu boshqa narsalar qatori tadqiqotchilar tomonidan uning ortida turgan toifaning ahamiyatini tan olishini ochib beradi. Bularning barchasi uning maxsus polisemiyasi va ko'p funktsionalligi haqida gapirishga imkon beradi. Van Deyk, unga ko'ra, "muloqot tushunchasi til, jamiyat, mafkura tushunchalari kabi noaniqdir va ko'pincha eng noaniq va aniqlash qiyin bo'lgan tushunchalar eng ommabop bo'lib qoladi" [2].

Tilshunoslikda allaqachon nutq atamasi (frantsuzcha Discourse - "nutq")

uch jihatdan tushuniladi. Birinchidan, "ekstralingvistik - pragmatik, ijtimoiy-madaniy, psixologik va boshqa omillar bilan uyg'unlashgan izchil matn" sifatida. Ikkinchidan, "hodisa nuqtai nazaridan olingan matn" sifatida. Uchinchidan, "odamlarning o'zaro ta'sirida va ularning ongining mexanizmlarida (kognitiv jarayonlar) ishtirok etadigan component" [1, p. 136-137]. Ushbu uchta pozitsiyani N.D.ning ekspressiv metaforasi birlashtiradi. Arutyunovaga ko'ra, nutq "hayotga botgan nutq" [1, p. 137]. Shuning uchun nutq inson "til hayoti" ning turli shakllarining ko'rinishi - hisobot, suhbat, imtihon suhbat, ko'rsatma, kichik suhbat, tan olish va boshqalar sifatida o'rganiladi

N.D. Arutyunovning ta'kidlaganidek, "muloqotning bir tomoni pragmatik vaziyatga qaratilgan bo'lib, u nutqning uyg'unligini, uning kommunikativ adekvatligini aniqlash, uning ma'nolari va presupozitsiyalarini aniqlashtirish, izohlash uchun ishlatiladi" [1, p. 137]. Bunday holda, nutqni amalga oshirish uchun tildan tashqari shartlar ramkalar (statik aniqlangan tipik vaziyatlar) yoki stsenariylar (dinamik tarzda aniqlangan tipik vaziyatlar) shaklida modellashiriladi. Bu, o'z navbatida, o'ziga xos diskursiv shakllanishlar "adekvatlik" ni aniqlash uchun muhim manba ekanligini anglatadi va u bilan bog'liq bo'lgan yashirin mazmunning mos keladigan kommunikativ holati, presupozitsiyalarning asosi bo'lgan lingvistik sub'ektning fon bilimlari - nutqni tashqi jihatdan rasmiylashtiradigan barcha narsalar kiradi.

Nutqning ikkinchi tomoni muloqot ishtirokchilarining kognitiv harakatlariga - ularning etnografik, ijtimoiy-madaniy, psixologik qiymat modellaridan foydalanishiga qaratilgan bo'lib, ular asosida o'ziga xos diskursiv shakllanishlar quriladi; mavjud aloqa muammolarini hal qilish strategiyalarini yaratish; nutqning mazmunli arxitektonikasini yaratish (korrelyatsiya umumiy va xususiy, ma'lum va yangi, ob'ektiv va sub'ektiv, aniq va yashirin, ko'zlangan maqsadga erishish uchun ekspressiv vositalarni tanlash, kuzatuvchining pozitsiyasini aniqlash hisblanadi. [1, 137-bet]). Ammo shundan kelib chiqadiki, nutqning ichki, funktsional va semantik tarkibni tashkil etuvchi, barcha bu holatlarni tahlil qilish uchun ob'ekt sifatida diskursiv shakllanishlarni olish mumkin.

Nutqning boshqa talqinlari ham semantik jihatdan noaniqligicha qolmoqda. Masalan, Yu.S. Stepanov "diskurs - tildan maxsus foydalanish... alohida mentalitetni ifodalash uchun... maxsus mafkura; maxsus foydalanish tilning ma'lum xususiyatlarini faollashtirishni va nihoyat, maxsus grammatika va lug'atning maxsus qoidalarini talab qiladi. Va... pirovardida o'ziga xos ruhiy olamni yaratadi" [6, b. 38-39]. Shunday qilib, xulosa qilishimiz mumkinki, diskurs atamasi intizomiy mansublik nuqtai nazaridan ham, zamonaviy tilshunoslik doirasidagi faoliyat nuqtai nazaridan ham aniq kategorik-semantik chegaralarning yo'qligini anglatadi. Hatto til fanida ham nutq inson faoliyatining lingvistik (shuningdek, paraverbal va noverbal) turli tomonlari bilan bog'liq - ularning deyarli har biri. Bu, aslida, "nutqning hayotga botishi" ni aks ettiradi. Tashqi tomondan, bularning barchasi nutq atamasining nomuvofiqligi va noaniqligida namoyon bo'ladi. Biroq, mohiyatan u insonning lingvistik faoliyatini tahlil qilish maqsadida diskursiv shakllanishlarni ko'rib chiqish samaradorligini ta'minlaydi.

Shundan kelib chiqqan holda, yuridik diskurs o'zining kategorik tuzilishida quyidagi tipik parametrlarni ochib beradi: a) faoliyat sohasi - huquq sohasi (yuridik diskurs huquqiy masalalar muhokama qilinadigan joyda majburiy ravishda kuzatiladi); b) mavzu va yetakchi motiv - ko'rib chiqilayotgan muayyan hodisaning qonun mazmuni va qonuniga muvofiqligi; v) kommunikativ yo'nalish - ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish (huquqiy nutqda bu funktsiyani faol amalga oshirilayotgan qonun ustuvorligi printsipli amalga oshiradi); d) umumiy kognitiv o'ziga xoslik - faktlarning qadriyatlardan ustunligi (individual va jamoaviy, tarixan rivojlangan), ob'ektiv ma'lumotga intilish). Yuridik tili funktsionallikning alohida turidir. Yuridik tilning o'ziga xosligi shundaki, u jamiyatda huquqiy tartibga solishni amalga oshirish vositasi bo'lib xizmat qiladigan tilning bir qismidir. Bu uni siyosiy, ilmiy, falsafiy, tibbiy va boshqa cheklangan tillardan vazifaviy jihatdan farq qiladi. Shu bilan birga, boshqa huquq tillari singari, huquq til ham tilning asosiy qismi bilan chambarchas va xilma-xil

bog'liqdir. Shu bilan birga, u asosiy organdan aniq ajratilgan, bu esa uni, masalan, tibbiyot, texnologiya yoki huquqshunoslik tiliga yaqinlashtiradi. Yuridik tilining bu xususiyati nisbiy yopilish sifatida belgilanishi mumkin.

Yuridik diskursning huquqiy nutq bilan bog'liq xususiyatlarini aniqlab, shuni ta'kidlaymizki, V.Z. Demyankov, huquqiy nutqning xususiyatlarini ochib berish uchun fanlararoq tamoyilini faol amalga oshirish zarur. Uning ta'kidlashicha, “yuridik diskursni o'rganish turli fanlar chorrahasida joylashgan va muayyan (“yuridik”) vaziyatlarda qo'llaniladigan nutqning shakli, maqsadlari va mazmunini tahlil qilish bilan bog'liq” [3, 33]. Bu borada “Yuridik tilshunoslik”ni alohida ajratib ko'rsatib, uning sub'ektlari quyidagilardan iborat ekanligini ko'rsatdi: a) siyosiy nutqlarning sintaktikasi, semantikasi va pragmatikasi; b) sahnalashtirish va ushbu nutqlarni sharhlash modeli. Xususan, huquqiy ahamiyatga ega bo'lgan tushunchalarning huquqiy qo'llanishda kundalik til bilan solishtirganda nomlanishi [3, 34]. Umuman olganda, huquqiy nutqqa nisbatan qo'llanilganiladi. Shunday qilib, huquqiy nutqning tarkibiy, semantik, kommunikativ xususiyatlarini ochib berish uchun, albatta, fanlararo sohalarga, xususan, tilshunoslik sohasiga faol kirish kerak, bu xususiyatlar ayniqsa aniq ko'rib chiqiladi. Bu borada boshqa fanlar – din tarixi, siyosatshunoslik, madaniyatshunoslik, antropologiya va boshqalar ma'lumotlari dalolat beradi. Madaniyatlararo muhitda “ochilish” huquqiy nutqi, bir tomondan, qadriyatlariga asoslanadi va siyosat, din va iqtisod kabi madaniyat institutlarining tamoyillari, lekin boshqa tomondan, u qonuniy va noqonuniy chegaralarni aniqlashning barqaror va samarali mexanizmlarini shakllantirish, ijtimoiy nazoratni qo'llab-quvvatlash, institutsional munosabatlarni tartibga solish uchun boshqa institutlarga ham xizmat qiladi. Bundan kelib chiqqan holda, huquqiy nutqning muhim xususiyatlari uning jamiyatning qadriyatlar tizimi, siyosiy, diniy va iqtisodiy sohalar bilan aloqasi, muhim tarixiy va madaniy sharoitlarini o'z ichiga olishi mumkin. Bularning barchasi, aslida, huquqiy nutqning maxsus pragmatik “kaliti” ni belgilaydi.

Shubhasiz, ular yuridik diskursning xususiyatlarini va uning “qonun”, “sud”, “hokimiyat”, “ayb” kabi maxsus “huquqiy” tushunchalar bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ma'lum bir an'anaga xos bo'lgan aloqalar muhim bo'lib, ona tilida so'zlashuvchilarning ongida aniq tushunchalar va shunga mos ravishda nutq turlari o'rtasida belgilanadi (masalan, “qonun” va “kontsepsiya” tushunchalari o'rtasidagi bog'liqlik).

Nihoyat, shuni ta'kidlash kerakki, yuridik diskursda maxsus kommunikativ vazifalar hal qilinadi: prokurorning ayblov xulosasida bu sudlanuvchining aybdorligini dalil asoslash, advokatning himoya nutqida sud yoki sudlov hay'atining ayblanuvchining aybsizligi haqidagi hukmi, uning aybini yengillashtiradigan holatlar yoki hech bo'lmaganda keyingi sud ishlarini noto'g'ri qiladigan protsessual huquqbuzarliklar mavjuddir. Shu munosabat bilan yuridik diskursing eng muhim xususiyati kommunikativ munosabatning torligidir. “Shaxsning til va madaniy hayoti” nuqtai nazaridan qaralsa, uni prokurorning ayblov xulosasida yoki advokatning himoya nutqida amalga oshirilishi deb ta'riflash mumkin.

Huquqiy nutqning barcha aniqlangan xususiyatlari uning mavjud ta'riflarining yetarli emasligini ko'rsatadi. “Yuridik diskurs tili institutsional muhitda an'anaviy ravishda qo'llaniladigan eng noyob kodlardan biridir. Uning o'ziga xosligi kontseptual va semantik lingvistik vositalar (terminlar), klişelar va klerikalizmlarning keng qo'llanilishida, ekspressiv vositalarning yo'qligida (hatto maqsadli ravishda siljishida), sintaktik tuzilmalarning

murakkabligida, cheklangan janrlardan barqaror foydalanishda ifodalanadi. stilistik vositalar, past kontekstlilik va boshqalar. Lingvistik va stilistik vositalarning butun “majmui”, shuningdek, huquqiy nutqqa xos bo'lgan nutq harakatlarining turlari ularning huquqiy nutq maqsadiga - shaxslar o'rtasidagi munosabatlarni normallashtirishga bo'ysunishidan dalolat beradi.

“Yuridik diskurs deganda biz ma'lum tarixiy va ijtimoiy-madaniy kodlar (urf-odatlar) bilan tartibga solinadigan, normalarni shakllantirishga, huquqiy mustahkamlashga (qonunlashtirish), ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish va nazorat qilishga qaratilgan ma'no hosil qiluvchi va takror ishlab chiqaruvchi faoliyatni tushunamiz” [4].

Yuridik diskursning ta'riflari ham semantik jihatdan cheklangan bo'lib, unda ularning o'ziga xosligi aloqa nazariyasi va semiotika nuqtai nazaridan to'g'ri yoritilgan, ammo tildan tashqari reallikdagi institutsional munosabatlar asosdir. “Muloqot murakkab kommunikativ hodisa degan pozitsiyaga asoslanib va umuman yuridik fanning rivojlanish xususiyatini hisobga olgan holda, biz huquqiy nutqni institutsional nutqning alohida turi sifatida ko'rib chiqamiz, uning semiotik makonini ma'lum ma'nolar to'plami bilan tavsiflanadi. Nutqning sub'ekti, ob'ekti, murojaatlari, manzili (yoki ushbu tarkibiy qismlardan biri) huquqshunoslik sohasiga tegishli bo'lgan turli xil aloqa shakllarini tashkil etuvchi og'zaki va og'zaki bo'lmagan belgilar (va ularning og'zaki o'zaro bog'liqligi).

Bularning barchasi ushbu tadqiqotga tegishli yuridik diskursning amaliy ta'rifini shakllantirish zarurligini ko'rsatadi. Bu quyidagi xususiyatlarga ega bo'lgan til faoliyati:

- a) uning faoliyat sohasi huquq sohasi (huquqiy masalalar muhokama qilinadigan va hal qilingan joyda huquqiy nutq albatta kuzatiladi);
- b) yuridik diskursning mavzusi va yetakchi motivi - qonunning mazmuni va ko'rib chiqilayotgan muayyan hodisaning qonuniga muvofiqligi;
- v) yuridik diskursning kommunikativ yo'nalishi -jamoatchilik munosabatlarini tartibga solish;

Bundan tashqari, biz huquqiy nutqning maxsus “huquqiy” tushunchalar bilan bog'liqligi va boshqa diskursiv sohalarga mumkin bo'lgan chiqishlari, maxsus stilistik vositalar va nutq harakatlarining turlari to'plamini ajratib ko'rsatishimiz mumkin, lekin birinchi navbatda, ularning alohida kommunikativ muammolarni hal qilishga qaratilganligidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Artyunova N.D. Diskurs // Lingvistik ensiklopedik lug'at. M., 1990. S. 136-137.
2. Dake T.A. van Diskurs ta'rifiga. URL: <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm> (kirish sanasi: 09/05/2016).
3. Demyankov V.Z. Siyosiy nutq siyosatshunoslik predmeti sifatida falsafa // Siyosatshunoslik. Siyosiy nutq: tarix va zamonaviy tadqiqotlar. № 3. M., 2002. B. 32-43.
4. Kozhemyakin E.A. Huquqiy nutq madaniy hodisa sifatida: tuzilishi va ma'no shakllanishi. URL: http://konference.siberia-expert.com/publ/A.Chernyshovdoklad_s_obsuzhdeniem_na_sajte/kozhemjakin_e_a_juridicheskij_diskurs_kak_kulturnyj_fenomen_struktura_i_smysloobrazovanie/2-1-0-28 (09/07/2016).

5. Kosonogova O.V. Yuridik nutq: tegishli nomning lingvopragmatikasi // *Bilim. Tushunish. Malaka. Filologiya, madaniyatshunoslik va san'atshunoslik muammolari*. 2008. № 3. 188-192-betlar.
6. Stepanov Yu.S. *Konstantalar. Rus madaniyati lug'ati*. M., 1997.
7. Shaygal E.I. *Siyosiy nutqning semiotikasi: dis. ... Doktor Filol. Sci.* Volgograd, 2000.